

«ХАЙ РАДІСТЬ ЗАВЖДИ БУДЕ З НАМИ!»

РІЗДВЯНА КАЗКА

З французької переклала Галина ЧЕРНІЕНКО (Київ)
Дебют у «Всесвіті»

*Derri Koulu присвячується ця вигадана оповідка,
що її він сприйме як цілком реальну.*

Чи можна стати видатним піаністом зі світовою славою, якщо маєш прізвище Бідош?¹ Давши синові ім'я Рафаель — тобто доручивши його турботам найлегшого та наймелодійнішого архангела — подружжя Бідош, маєть, підсвідомо прийняло виклик долі. Дуже швидко дитина виявила розумові здібності та чутливу вдачу, які виправдали покладені на нього сподівання. Хлопчика посадили за рояль, як тільки він навчився триматись на стільчику. Його успіхи були надзвичайними! Білявий, з аристократичною блідістю — викапаний Рафаель і нічого від Пузаня. У десять років дитину визнали вундеркіндом, і організатори світських раутів сперечалися, щоб заволодіти ним. Вельмишановні пані завмиралі від розчulenня, коли він схиляв своє витончене личко з прозорою шкірою над клавіатурою і, ніби огорнений голубими крилами свого ангела, виконував хорал Йоганна-Себастьяна Баха «Хай радість завжди буде з нами!». Ця мелодія містичної небесної любові, здавалося, линула до самого неба. Але дитина дорого заплатила за ці чудесні моменти. З року в рік зростала кількість годин, проведених за інструментом. В дванадцять років хлопчик працював уже по шість годин на день і починав заздрити своїм ровесникам, не відзначеним ні його талантом, ні долею, ні близькую кар'єрою, яку йому провіщали. Бувало, сльози навертались йому на очі, коли стояла чудова погода, а він, безжалісно прикутий до інструмента, чув крики хлопчаків, що бавились у дворі.

¹ Bidoche — пузань (фр.).

Перекладено за виданням: Michel Tournier. Que ma joie demeure. Éditions Gallimard, Paris, 1982.

© Éditions Gallimard, 1982.

© Галина Чернієнко, 2000, переклад.

І ось йому пішов шістнадцятий рік. Його талант набув нечуваного розквіту. Він став гордістю Паризької консерваторії. Проте, юність, яка прийшла на зміну дитинству, не схотіла залишити жодної ангельської риси на його обличчі. Здавалося, зла чаклунка Статева Зрілість доторкнулась до нього своєю чарівною паличию і нещадно заходилася псувати зовнішність романтичного ангела. Неправильної форми кістляве обличчя, балухаті очі, висунуті вперед щелепи, окуляри з товстелезними лінзами від короткозорості, яка швидко прогресувала,— ось що вона йому подарувала, і все це ще було б терпимо, якби не постійний вираз тупої очманіlostі на обличчі, який радше викликав бажання сміятися, а не мріяти. Поступово в його зовнішніх рисах Пузань повністю здолав Рафаеля.

Молодша від нього на два роки крихітка Бенедикта Прієр¹, здавалося, не помічала цих витівок немилосердної долі. Сама навчаючись у консерваторії, вона, безперечно, бачила в ньому тільки видатного віртуоза, яким він мав незабаром стати. Вона, до речі, теж жила тільки музигою і задля музики, й батьки обох дітей із зачудуванням запитували себе, чи переростуть колись їхні стосунки оту екзальтовану спорідненість, якою для них стала гра в чотири руки.

Отримавши першу премію серед випускників консерваторії у рекордному віці, Рафаель став набирати собі учнів, щоб якось зводити кінці з кінцями.

Вони з Бенедиктою заручились, одруження відкладали до кращих днів. Нішо не примушувало їх поспішати. Вони жили коханням, музигою, високими почуттями — і то були роки безтурботного щастя. Коли вони виснажувались після концертів, які присвячували одне одному, Рафаель, сп'янілий від захварту і вдячності, завжди закінчував свій вечір виконанням хоралу Йоганна-Себастьяна Баха «Хай радість завжди буде з нами!». Для нього це була не тільки данина поваги найвидатнішому композиторові всіх часів, а й палка молитва до Бога, щоб він боронив їхнє чисте й високе єднання. Звуки, що народжувалися під його пальцями, переливалися дзвіночками небесного сміху, божественною радістю, що лунала як благословення Господа його Творінню.

Та лиха доля захотіла випробувати їхнє таке безтурботне щастя. У Рафаеля був товариш, теж випускник консерваторії, який підробляв, акомпануючи одному шансонье в нічному кабаре. Скрипаль за фахом, він вважав ганьбою бренькati акорди на старому роялі між ідіотськими куплетами, які з авансцени викрикував шансонье. І ось цей Анрі Дуріо², їduчи до провінції на свої перші гастролі, попросив Рафаеля підмінити його протягом місяця, щоб не втратити цінного підробітку.

Рафаель не відразу погодився. Йому було тоскно на саму думку про те, що доведеться стовбичити дві години в темному й погано провітрюваному приміщенні й слухати там дурниці, ходити туди щовечора і, крім того, торкатися до інструмента в тих бридких умовах. Гонорар, який тільки за один вечір був вартий дванадцять приватних уроків, не здавався йому достатньою компенсацією за це блюзінське випробування.

Він уже хотів відмовитися, коли, на його превеликий подив, Бенедикта попросила його поміркувати. Вони вже давно були заручені. Про вундеркінда Рафаеля вже забули, й ніхто не знав, скільки доведеться чекати, поки справжня слава увінчає його лаврами. Тож кілька вечорів, проведених у кабаре, могли б забезпечити їм фінансову підтримку, якої їм не вистачало, щоб утворити сім'ю. Чи це вже велика жертва? Чи варто відкладати одруження заради, звісно високої, але абстрактної ідеї? І він погодився.

Шансонье, якому він мав акомпанувати, звався Бодрюш³ і дуже страждав від цієї схожості між його прізвищем та зовнішністю. Величезний, розм'якливий, одутлий, він перекочувався з кінця в кінець сцени, розповідаючи скигливим голосом про безліч халеп, які безперервно постачало йому життя. Його гумор опирався на очевидну істину: якщо ви жертва невдачі — вами

¹ Prieur (якщо йдеться про жінку) — абатиса, настоятелька монастиря (*фр.*).

² Durieu, dur — твердий, негнучкий (*фр.*).

³ Bodruche — опецьок (*фр.*).

цікавляться; двох невдач — жаліють; сотні — ви смішите публіку. Отже, Рафаель треба було тільки підкresлювати жалібними акордами лиху долю персонажа, щоб на того налітав ще бурхливіший шквал збудженого й веселого виття підпилих глядачів.

З першого ж вечора Рафаель оцінив, чого вартий цей сміх публіки. В ньому цинічно перепліталися садизм, злість, насолода від приниження більного. Опецьок Бодрюш, хизуючись своєю жалюгідністю, атакував публіку нижче пояса, цим примушуючи її опускатись на саме дно. Цих славних буржуа, не гірших і не кращих за інших, він своїм підлим гумором перетворював на наймерзеннішу шпану. Зміст його номера був у тій силі, з якою передається зараза підлоти й зла. Рафаель навіть розрізняв серед вибухів сміху, від якого дзвігти стіни, регіт самого Сатани, оте переможне виття, в якому розквітала ненависть, підлість, дурість.

І ось це нікчемство він мав супроводжувати своєю грою — і не просто акомпанувати, а підкresлювати його, увиразнювати, загострювати. На роялі, священному інструменті, на якому він грав хорали Йоганна-Себастьяна Баха. В дитинстві та в юності він бачив зло у його справжній подобі — як зневіру, лінощі, заздрощі, байдужість. А тут він уперше зіткнувся з позитивно забарвленим злом, із кривлянням, бурчанням і, що найгірше, він був спільником цього безсороюного Опецька в його нікчемному номері. І який же він був приголомшений, коли одного вечора, спускаючись у те щоденне пекло, побачив на дверях вар'єте афішу:

ПАРТИЮ ФОРТЕПІАНО ВИКОНУЄ РАФАЕЛЬ БІДОШ.

Обурений, він побіг до кабінету директора, а той зустрів його з розкритими обіймами. Так, це його ідея, його ім'я має бути на афіші. Задля справедливості. «Жвавість» його гри на роялі помічена глядачами, до того ж вона надзвичайно збагатила вже трохи набридлий номер з Опецьком. Обидва прізвища чудово гармоніювали. Бідош і Бодрюш — Пузань і Опецьок. Краще й не придумаеш! І, звичайно ж, його гонорар буде підвищено і досить істотно.

Рафаель прийшов до директора протестувати, а вийшов від нього вдячний, подумки проклинаючи себе за свою слабкодухість.

Увечері він розповів про цю сцену Бенедикті, яка не розділила його обурення, а навпаки, привітала з успіхом і зраділа, що йому підвищили платню. Зрештою, тут ішлося тільки про заробіток і що поганого, коли він буде максимальним? Рафаель почув себе жертвою загальнюї змови.

Стосунки з Опецьком, проте, стали прохолодними. Раніше той ставився до нього зі зверхньою поблажливістю. Раніше він був його акомпаніатором, роль невиразна, зате корисна, вона не приносила слави й вимагала тільки скромності й такту. А тепер він забрав собі частину аплодисментів та «браво» глядачів до такої міри, що директор не зміг цього не помігти.

— Не так завзято, старий, не так завзято,— казав Бодрюш-Опецьок Рафаелеві, який інакше грati не вмів.

Дійшло б, напевне, й до сутічки, якби повернення Дурйо не поклало край цій розвазі. З полегкістю, з відчуттям виконаного обов'язку, зі спогадами про корисний, але суровий життєвий досвід Рафаель повернувся до уроків музики. Незабаром він одружився з Бенедиктою.

Одруження мало змінило життя Рафаеля, проте він відчув на собі весь тягар відповідальності, про який раніше й гадки не мав. Він мусив тепер поділяти з молодою дружиною її турботи, а їй нелегко було зводити кінці з кінцями, а крім того, щомісяця вносити квартплатню, платити за утримання автомобіля, виплачувати кредит за телевізор і пральну машину. Вечори минали в підрахунках, а не розмовах про гармонійність Бахового хоралу.

Одного дня він застав Бенедикту схвильованою візитом, який вона мала перед його поверненням. Звісно, то був директор вар'єте, він приходив побачитися з ним, та оскільки його не застав, то розповів Бенедикті про мету своїх відвідин. Йшлося вже не про акомпанемент номерові тонкосльозого Опецька — до речі, його виступ не поновили у останній програмі. Чи не погодився б Рафаель виконувати на роялі кілька музичних творів між двома комічними номерами? Це стало б знахідкою в новій програмі.

Публіці піде на користь перехід від збудження й сміху до краси та спокою його гри.

Рафаель відмовився навідріз. Він більше не впаде так низько, щоб грati у смердючому вертепі, де він страждав цілий місяць. Він уже набув сумний досвід перетворення високого мистецтва музики, яка була його життям, на нікчемне видовисько. Це занадто, йому там більше нема чому вчитися.

Бенедикта виждала, поки гроза минеться. Потім, знову й знову вона лагідно поверталася до цієї теми. Те, що йому пропонують, не має нічого спільногого з акомпанементом куплетам опецькуватого Бодрюша. Він грati-ме, що захоче. Врешті, йому пропонують стати солістом, ким, він, власне, і е. Звичайно, дебют скромний, але головне — початок. Чи є в нього вибір?

Терпляче, невтомно, день у день вона поверталася до цієї теми. Саме тоді вона надумала переїхати в кращий квартал, мріяла про простору квартиру в старовинному будинку, а таке покращення умов їхнього життя вимагало жертв.

Він приніс себе в жертву, підписавши ангажемент на шість місяців за умови, що дія даної угоди може бути припинена з відшкодуванням збитків коштом тієї зі сторін, за чиєю ініціативою буде розірвано угоду.

З першого ж вечора він зрозумів, яка страхітлива пастка заклацнулася над ним. Глядачі були до нестями збуджені попереднім номером — гротескним танго, яке виконували жінка-велетень із карликом. Поява на сцені Рафаеля, затягнутого у вузький фрак, напруженого й зацькованого, з виглядом семінариста, очманілого від страху, з окулярами на лобі — усе було до мікрона враховано, щоб створити найкумедніший образ. Його зустріли завиванням і ре-готом. Як на лихо, стільчик біля рояля був занізький. Він покрутів сидіння, щоб підняти його, але від хвилювання відкрутів його зовсім і постав перед ошалілою публікою з табуретом, розібраним надвое,— в одній руці шапка гриба, в другій — ніжка. За звичайних обставин, він склав би стільчик за кілька секунд, але фотографи зашмагали його спалахами своїх апаратів. Від паніки його рухи були неточні, й на додачу він упустив окуляри, без яких став безпорядним. Коли він спробував знайти їх, ставши навкарачки й обмацу-чи підлогу, шаленство глядачів досягло апогею. Кілька довгих хвилин він бо-рюкався з табуретом, нарешті, з третячими руками, примостиився біля рояля і забув, що збирався грati. Що він грав того вечора — невідомо. Як тільки він доторкався до інструмента, витя й регіт публіки вибухали знову й знову. За лаштунки він повернувся мокрий від поту і розчавлений від сорому.

Директор стиснув його в обіймах.

— Дорогий Бідош,— вигукнув він,— ви були дивовижний, чуєте, диво-виж-ний! Ви — відкриття сезону. Ваші здібності до імпровізації незрівнянні. А яке перевтілення! Досить вам з'явитися на сцені — і вибухає сміх! А як тільки ви бренькнете на фортепіано — це вже ураган! До речі, я запросив пресу. Я впевнений у результаті.

Стоячи позаду, Бенедикта, його Бенедикта, всміхалася, збентежена шквалом компліментів. Рафаель витріщився на неї, як потопельник на скелю. Він благально вдивлявся в її обличчя. Вона була спокійна, незворушна, з усмішкою на устах — крихітка Бенедикта Прієр-Абатиса стала того вечора пані Бідош-Пузань, дружиною знаменитого коміка-музиканта. Цілком можливо, що в той момент вона вже бачила шикарну квартиру у фешенебельному районі.

Відгуки в пресі були одностайними. Всі як один писали про народження нового Бастера Кітона. Про чарівний сумний імідж розгубленого чоловіка, його жахливу незgrabність, гротескну манеру гри на роялі. В усіх газетах одне й те саме foto — Бідош, стоячи навкарачки, обмацує підлогу в пошуках окулярів між двома половинками табурета.

Вони переселилися. Потім у коміка Бідоша з'явився імпресаріо. Про нього зняли один фільм, потім ще один. Після зйомок третього вони ще раз поміняли житло, цього разу переїхали в окремий будинок на авеню-Мадрид у Нейї¹.

¹ Нейї — найзаможніше передмістя Парижа.

Якось до них завітав Анрі Дурйо — він прийшов привітати колишнього товарища з близкучим успіхом. Збентежений, він обережно ступав між по-золоченими ліпними прикрасами, кришталевими люстрами, шедеврами живопису. Друга скрипка муніципального оркестру в Алансоні не жив у таких розкошах. Але й йому не було на що нарікати. В усякому разі, він уже не акомпанував у нічних закладах і, звісно, це було головне, бо він більше не зміг би отак паплюжити істинне мистецтво,— заявив він рішуче.

Згадали роки навчання в консерваторії, мрії про майбутнє, розчарування, терпіння, якого треба було чимало, щоб знайти свою дорогу. Дурйо прийшов без скрипки, а Рафаель сів до інструмента, зіграв Моцарта, Бетховена, Шопена.

— Яку кар'єру ти міг би зробити! — вигукнув Дурйо. — Твій лавровий вінок мав бути іншим. Але кожен повинен коритися своєму покликанню.

У пресі критики не раз згадували ім'я Грока, твердячи, що з появою Пузаня-Бідоша легендарний корифей комічного жанру із Швейцарії нарешті знайшов майстра, гідного продовжити його мистецтво.

Пузань-Бідош дебютував на арені цирку Урбіно перед Різдвом. Довго шукали для нього партнера, який би в костюмі білого клоуна працював із ним на сцені. Після кількох не дуже впевнених спроб Бенедикта всіх здивувала своєю згодою. Чом би й ні? У вузенькому гаптованому жилеті та штанцях до колін, з виблібленим обличчям, підвіденими чорним здивованими очима, високим і владним голосом, взута в срібні черевички, вона стала чарівним партнером і джерелом додаткових прибутків знаменитого коміка Пузаня-Бідоша.

У перуці з рожевою лисиною, накладним носом у вигляді червоної картоплині, одягнений у фрак із целулойдною маніжкою, що теліпалася на ший, у штанях, що фалдами спадали на величезні шкарбани, Пузань-Бідош удавав із себе музиканта-невдаху, нездару й простака з претензіями, який збривається дати сольний концерт. Кожен його акорд ставав для нього пастикою чи катастрофою — цівкою води або диму, жахливим гуркотом, виходом кишечних газів або відрижкою. Регіт вибухав знову й знову, линув від усіх лав, щоб розчавити його своею блюзінською несамовитістю. Бідош-Пузань, приголомшений цим радісним виттям, іноді згадував про невдаху Опецька, який, як йому здавалося, ніколи не впав би так низько. Захищала його тільки короткозорість, через перуку та грим він не міг надіти окуляри й майже нічого не бачив, крім великих кольорових плям. Тисячі катів нищили його своїм тваринним реготом, але, дякувати Богу, він їх не бачив.

І коли вже закінчиться номер із цим чортовим роялем? Але індустрія розваг у цирку Урбіно приготувала того вечора ще одне «диво». За сценарієм, після недбалого, з гріхом пополам, виконання музичної п'єси рояль випльовував на сцену цілий склад шинки, разки сосисок, чорні з білим кільця кров'янки. Але того вечора сталося щось зовсім несподіване для глядачів. Зненацька клоун завмер і ніби онімів. Поступово стих дикий регіт. І коли запанувала цілковита тиша, клоун заграв. Ніжно, вільно, замислено й палко він грав «Хай радість завжди буде з нами!», хорал Йоганна-Себастьяна Баха, гімн і наслоду його студентських років. Старий цирковий рояль, розладнаний і скрипучий, казково підкорився його волі, і божественна мелодія попливла під темним куполом шапіто, де ледь виднілися трапеції і щаблі кордів. Після глумливого пекла чиста й ніжна небесна радість опустилася на юрубу як причастя.

Після останнього акорду запала довга тиша, ніби хорал усе ще лунав за межами зали, десь у небі. Крізь тьмяну заволоку своєї короткозорості клоун-музикант побачив, як підіймається кришка рояля. Та нічого не вибухнуло. Рояль не вивергнув із себе ковбасу. Він поволі розкрився, ніби велика й таємнича квітка, і з нього випурхнув ангел з осяйними крилами — то був архангел Рафаїл, котрий завжди оберігав його й пильнував, щоб Рафаель не остаточно перетворився на ситого й самовдоволеного Пузаня-Бідоша.